

طراحی الگوی معیشت زیست‌بوم پایدار در روستای هجیج با استفاده از نظریه بنیانی

*شهرزاد بارانی^۱، امیرحسین علی بیگی^۲، عبدالحمید پاپ زن^۲

۱- دانشجوی دکتری توسعه کشاورزی، گروه ترویج و توسعه، دانشکده کشاورزی، پردیس کشاورزی و منابع طبیعی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران

۲- دانشیار و عضو هیئت علمی، گروه ترویج و توسعه، دانشکده کشاورزی، پردیس کشاورزی و منابع طبیعی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران

حکیده

تاریخ دریافت: ۵ مهر ۱۳۹۵
تاریخ پذیرش: ۱۰ اردیبهشت ۱۳۹۶

شناخت راز و رمزهای بقای مجتمع‌های زیستی مانند زیست‌بوم‌های پایدار و سازوکارهای بومی در معیشت پایدار این جوامع می‌تواند روزنه‌ای برای دستیابی به توسعه پایدار روستایی باشد. در این پژوهش روستای هجیج به‌عنوان نمونه‌ای از یک منطقه بومی و هدف گردشگری با داده‌های طبیعی و فرهنگی بسیار، به‌صورت کیفی با کاربرد روش نظریه بنیانی مبتنی بر رویکرد ترکیبی، کاربردی و اکتشافی مورد مطالعه قرار گرفت تا بتوان راز این ماندگاری را کشف کرد. در این راستا ۵۳ نفر سرپرست خانوار از ۱۷۱ خانوار این روستا (با جمعیت ۵۷۱ نفر) به شیوه نمونه‌گیری هدفمند با رویکرد زنجیره‌ای مورد مصاحبه عمیق نیمه ساختارمند قرار گرفتند. علاوه بر آن، از مشاهده مستقیم، بررسی اسناد و تجارب شخصی نیز بهره گرفته شد. سپس، نتایج تحلیل محتوا گردید. با کدگذاری محوری و طی روند خط سیر داستانی از ۴ مقوله، ۲۰ زیر مقوله و ۱۳۲ مفهوم، الگوی پارادایمی مطالعه به‌عنوان الگوی معیشت زیست‌بوم پایدار هجیج ارائه شد. الگوی مبتنی بر نتایج، نشان داد که مردم این روستا با بهره‌گیری از مجموعه‌ای از داشته‌های طبیعی، اجتماعی، انسانی، فیزیکی، دانش بومی و فرهنگی، راهبردهای متنوعی را برای نگهداری زیست‌بوم خود از دیرباز در پیش گرفته‌اند. اما هجوم پیامدهای منفی و عنصرهای مداخله‌گر، زندگی این الگوی پایدار را در زمان کنونی به خطر انداخته که نیازمند توجه جدی است.

کلیدواژه‌ها:

زیست‌بوم پایدار، معیشت، هجیج، توسعه پایدار، الگو، نظریه بنیانی.

مقدمه

آنچه در سال‌های اخیر توجه اندیشمندان توسعه پایدار را به خود جلب کرده‌است، یافتن مطلوب‌ترین وضعیت سازگاری انسان و طبیعت است. آن‌ها کوشیده‌اند که رویکرد یا الگوی مناسبی را برای توسعه پایدار روستایی ارائه دهند که در آن روستا یک بوته آزمایش می‌باشد (Poortaheri & Naghavi, 2012). اما آن‌چه در بیشتر نواحی انجام شده، یک الگوی غیربومی برگرفته از کشورهای پیشرفته‌ی غربی بوده که تنها منجر به بیگانه شدن انسان بومی گشته است. در اثر این تحمیل الگو با عنوان نوسازی، زیست‌بوم‌های تاریخی به تدریج در حال تخریب گرفته‌اند (Hamzei & Fazelbeygi, 2011). با بروز مشکل‌های اقتصادی-اجتماعی و زیست‌محیطی ناشی از رویکرد نوسازی، این پرسش اساسی ذهن را به خود مشغول می‌سازد که چرا این الگوهای توسعه نتوانسته‌اند توسعه پایدار را محقق کنند؟

نگاهی که باید هر برنامه‌ریز و اندیشمند توسعه بدان می‌پرداخت این بود که در توسعه پایدار، الگوی توسعه باید از درون جامعه بجوشد و مایه آن از عمق اندیشه‌های انسان‌های بومی نشأت گیرد (Ghahremani, 2012). از این روی، یکی از راه‌های پیشنهادی در این زمینه به‌عنوان کلید نظم جهان پایدار، الگوی معیشت زیست‌بوم پایدار می‌باشد (Trainer, 1995) که ویژگی اصلی آن انعطاف‌پذیری و شکل‌پذیری آن با توجه به ظرف مکان و زمان و بومی بودن است. این الگو، کاربردی‌ترین و اجرایی‌ترین مدل برای برنامه‌ریزی و سازمان‌دهی سکونتگاه‌های انسانی در قرن ۲۱ بوده، چرا که نمودی از اجرای عملی و عینی اصول توسعه پایدار به‌صورت محلی به جهانیان می‌باشد (Kasper, 2008).

شایان توجه است که علی‌رغم چندین مطالعه که در خصوص زیست‌بوم‌های پایدار صورت گرفته است، و دامنه‌ای از مفاهیم را برای کمک به حکمروایی، برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری در اختیار

* نویسنده مسئول:

شهرزاد بارانی

نشانی: کرمانشاه، بزرگراه امام خمینی، پردیس کشاورزی و منابع طبیعی دانشگاه رازی دانشکده کشاورزی، گروه ترویج و توسعه روستایی

تلفن: ۸۳۲۳۷۳۲ (۸۳۳) +۹۸

پست الکترونیکی: Barani705@yahoo.com

مورد بحث قرار گرفته است (Zamchevska, 2013). هر زیست‌بوم پایداری، یک ابتکار و یک الگوی منطبق با شرایط زندگی و زمینه‌ی خود است (Gilman, 1991). از این روی، برای شناخت الگوی هر جامعه زیست‌بوم پایداری باید تجارب، ویژگی‌ها و فعالیت‌های آن‌ها به درستی مورد تحلیل قرار گیرد. با این حال باید توجه داشت که فعالیت‌ها و روش‌های اجرا شده متفاوت بسیاری در این جوامع وجود دارند که مدام در حال بهبود و اصلاح هستند (Kasper, 2008) و هر زیست‌بوم پایداری از راهبردها و رویکردهای معیشتی خود برای بقا و پایداری تبعیت می‌کند که مهر تأییدی بر این ادعا است که هر بوم و سرزمینی نیازمند الگوی بومی توسعه‌ی خود است (Hamzei & Fazlbeigi, 2011)، موضوعی که (Waertner, 2014) نیز با مطالعه موردی زیست‌بوم‌های پایدار آلمان و اسکاتلند بدان پرداخته است.

در برخی پژوهش‌ها، روندهای کلی و فعالیت‌های ویژه پایداری در هر زیست‌بوم پایداری، مورد بررسی قرار گرفته، اما در نهایت مدلی از یک زیستگاه ایده آل ارائه نشده است (Sevier, Henderson, & Naidu, 2008). با این حال بسیاری از مطالعات، تلاش کرده‌اند به این سؤال پاسخ دهند که آیا زیست‌بوم‌های پایدار می‌توانند مدلی برای زندگی پایدار ارائه داده و الگویی برای جوامع دیگر باشند (از جمله Irrgang, 2005; Veteto & Lockyer, 2008). به‌عنوان مثال مطالعه Irrgang (2005) به این یافته منتج شد که علی‌رغم تأثیر محدود، زیست‌بوم‌های پایدار پتانسیل الگو بودن یک جامعه‌ی شهری را دارند. با این توصیف، زیست‌بوم‌های پایدار در انتقال دانش و یادگیری به زمینه‌ی اجتماعی بزرگ‌تر، می‌توانند به‌عنوان یک الگوی یادگیری عمل کنند (مطالعه‌ی Veteto & Lockyer (2008) از زیست‌بوم پایدار Earthaven در ایالات متحده آمریکا).

عمده مطالعات در حوزه معیشت و نحوه زندگی زیست‌بوم‌های پایدار به چگونگی توسعه‌ی این جوامع، تحول‌ها و تحلیل تجارب آن‌ها در حوزه‌های پایداری، اختصاص داشته است (از جمله Cohen, 2010; Kirby, 2003; Greco, Bennett, Guthmann, Olson, & Wolff, 2012; Winston, 2012; Chitewere & Taylor, 2010). به‌عنوان مثال، Cohen (2010) هیجده سال تجربه طراحی و توسعه زیست‌بوم پایدار Tlholago در آفریقای جنوبی را با بهره‌گیری از اتنوگرافی تحلیل و بیان کرده است. به منظور تعریف و بررسی الگوی زمینه‌ای و تجارب زندگی هر زیست‌بوم پایداری از رویکرد معیشت پایدار می‌توان بهره گرفت. معیشت پایدار بر تفکری جامع و منسجم درباره‌ی فقر و توسعه تأکید می‌کند و محبوبیت زیادی در بین پژوهشگران و دست‌اندرکاران توسعه کسب کرده است (DFID, 1999). معیشت هنگامی پایدار است که بتواند با فشار و تکان‌ها سازگار شود و بهبود یابد، قابلیت‌ها و دارایی‌های خود را تقویت یا حفظ کند، فرصت‌های پایدار را برای نسل بعد نیز فراهم آورد و دیگر اینکه منافع خالصی را برای معیشت

قرار داده است، موفقیت حرکت راهبردی این جوامع به سمت پایداری، همچنان چالش برانگیز است (Arend, Gallagher, & Orell, 2013). بیش از ۹۰ درصد گروه‌های اجتماعی مشتاق و فعالان زیست‌بوم پایدار، هرگز نتوانسته‌اند جوامع زیست‌بوم پایدار موفق‌تری را بسازند، علاوه بر این، نیمی از زیست‌بوم‌های پایدار شکل گرفته و توسعه یافته در عرض دو سال و نیم تا حداکثر ۵ سال، انحلال یافته و با شکست مواجه می‌شوند (Meijering, 2012) به نقل از (Andreas & Wagner, 2012). یکی از کمبودها در این خصوص، فقدان رویکرد نظام‌مند برای تلفیق ساختار، فرایندها و فعالیت‌ها مبتنی بر درک سیستم‌های پایدار است، از طرفی اکثر زیست‌بوم‌های پایدار تفکر و ابزار سازماندهی برای برنامه‌ریزی بلندمدت نداشته (Leafe Christian, 2003) و بسیاری از معیارها در آن‌ها در عمل اجرا نشده یا با موفقیت همراه نبوده‌اند (Arend, Gallagher, & Orell, 2013). عدم پیروی از یک الگوی مشخص و برنامه‌ریزی برای بهبود آن، می‌تواند یکی از دلایل عدم بقای برخی زیست‌بوم‌های پایدار باشد. این مهم، نیاز برای بررسی الگوی معیشت زیست‌بوم‌های پایدار یا مجتمع‌های زیستی با قدمت را که بتواند برنامه‌ریزی این جوامع را عینی‌تر و فراگیرتر بسازد، برجسته می‌سازد. در این خصوص، (Litfin, 2013) نیز به نقل از یکی از مؤسسان زیست‌بوم پایدار مورد بررسی خود در اروپا بیان می‌دارد که هدیه واقعی یک زیست‌بوم پایدار برای جهان، ارائه تصویری از چگونگی زندگی مردم با یکدیگر یا معیشت آن‌ها است (Mychajluk, 2014) و این تصویر از دل زیستگاه‌های بادوام بیرون خواهد آمد. جوامع روستایی ایران نیز، همواره به دنبال الگویی برای توسعه پایدار خود بوده‌اند که با این حال با توجه به شواهد عینی تا کنون چندان موفق عمل نکرده‌اند (Nad, 2006). شاید یکی از دلایل آن را به کاربرد راهبردهای مختلف ناهمگون و عدم تمرکز بر الگویی مشخص برای توسعه آن‌ها بتوان نسبت داد. از این روی، بررسی معیشت زیست‌بوم پایدار روستایی، طراحی الگوی آن، برنامه‌ریزی برای بهبود و توسعه این الگو به سمت حفظ یا توسعه‌ی پایداری می‌تواند بهترین راه‌حل برای ایجاد و توسعه زیست‌بوم‌های پایدار روستایی در ایران باشد. با این توصیف، مطالعه‌ی حاضر به بررسی روستای زیست‌بوم پایدار هجیج به منظور دستیابی به الگوی معیشت پایدار بومی آن از دل داده‌های طبیعی با کاربرد نظریه بنیانی می‌پردازد. نتایج این پژوهش نه تنها توجه را به زیست‌بوم‌های پایدار ایران و حفظ آن‌ها به‌عنوان گنجینه‌های این سرزمین متوجه می‌سازد بلکه بدون شک، دستاوردهای بی‌ظنیری برای هدایت مسئولان و کنشگران برنامه‌ریزی توسعه روستایی پایدار در ایران خواهد داشت.

مروری بر ادبیات موضوع

پژوهش در خصوص زیست‌بوم‌های پایدار، پدیده‌ی نسبتاً جدیدی است و مفهوم آن در تعداد کمی از کارهای پژوهشی

۳) تحلیل نهادهای مداخله‌گر: درک و شناسایی ساختارها و فرایندهای متغیری که بر دسترسی مردم به سرمایه‌ها و در نتیجه پیامدها، اثر می‌گذارد، اهمیت دارد. این ساختارها و فرایندها به سیاست‌های مربوط به سازمان‌ها، نهادها و فرایندهایی که فعالیت‌های مردم را محدود و یا حمایت می‌کنند، برمی‌گردد (همان).

۴) تحلیل راهبردها: نقش کلیدی در بررسی‌های معیشتی مردم، کشف ترکیب‌های متفاوت راهبردی است که مردم برای حفظ زندگی خود به کار می‌برند. تنوع این راهبردهای معیشتی نیز به سرمایه‌های در دسترس وابسته است (Prince, 2010).

۵) تحلیل پیامدها: پیامدها به اهدافی که مردم با اجرای راهبردها می‌خواهند به آن‌ها دست یابند، وابسته است. هر راهبردی می‌تواند مجموعه‌ای از پیامدهای مثبت و منفی را در پی داشته باشد (همان). در جدول زیر به تعدادی از مطالعات در حوزه معیشت پایدار پرداخته شده است.

دیگران در سطوح محلی یا ملی و در کوتاه‌مدت یا بلندمدت ایجاد کند (Ashley & Corney, 1999; salvestrin, 2006). تحلیل معیشت‌ها با پنج بعد هدایت می‌شود که شامل تحلیل زمینه، تحلیل سرمایه‌ها، تحلیل نهادهای مداخله‌گر، تحلیل راهبردها و تحلیل پیامدها است (Jacobs, 2009).

۱) تحلیل زمینه: تحلیل زمینه به دنبال درک تغییرها و انعطاف مردم در برخورد با آن‌ها است (همان).

۲) تحلیل سرمایه‌ها: میزان یا تسلط هر نوع از سرمایه‌ها بسته به زمینه آسیب‌پذیری مردم، متفاوت است. شناسایی ترکیب‌های سرمایه‌ای غالب، اهمیت دارد چرا که به صورت مستقیم بر انتخاب‌های معیشتی مردم و پیامدها اثر می‌گذارد (همان). این سرمایه‌ها شامل (Salvestrin, 2006): ۱) سرمایه‌ی انسانی، ۲) سرمایه‌ی اجتماعی، ۳) سرمایه‌ی مالی، ۴) سرمایه‌ی فیزیکی، و ۵) سرمایه‌ی طبیعی است.

جدول ۱. سابقه پژوهشی.

ردیف	پژوهشگران و سال چاپ	یافته‌های پژوهشی
۱	Deswandi (۲۰۱۷)	هدف این مطالعه بررسی راهبردهای معیشتی ماهیگیران شهر West sumatra اندونزی برای تأمین امنیت اقتصادی خود بوده است. تحلیل محتوای مصاحبه‌های عمیق، نشان داده است که توسعه فعالیت‌های تولیدی جایگزین، حفظ یا بهبود شبکه‌های اجتماعی، کاربرد سازوکارهای کاهش ریسک، از جمله راهبردهای معیشت پایدار آن‌ها است.
۲	Smith, Hudson, & Schreckenber (۲۰۱۷)	این پژوهش یک مطالعه موردی از سه روستا در جنوب Malawi است که زغال‌سنگ تولید می‌کنند. با کاربرد چارچوب معیشت پایدار، این نتیجه حاصل شده است که شبکه‌های اجتماعی فرصت‌های متنوع سازی معیشت را افزایش می‌دهند.
۳	Mentamo & Geda (۲۰۱۶)	پژوهش مذکور بر روی ۲۰۰ کشاورز دهقانی در منطقه Kadida در جنوب اتیوپی به منظور ارزیابی میزان راهبرد متنوع سازی معیشت در بین آن‌ها و تأثیر برخی عوامل اجتماعی در امنیت غذایی این کشاورزان صورت گرفته است. نتایج نشان داده که اکثر خانوارهای مورد بررسی از متنوع سازی معیشتی بهره گرفته‌اند
۴	Martin & Lorenzen (۲۰۱۶)	در این پژوهش انگیزه‌های جوامع روستایی در جنوب Laos برای اتخاذ راهبرد متنوع سازی معیشت بررسی شده است. نتایج نشان داده‌اند که متنوع سازی معیشت به در اختیار داشتن مجموعه‌ای از سرمایه‌ها و داشته‌ها وابسته بوده و اغلب شامل ترکیب فعالیت‌های کشاورزی و غیر کشاورزی است.
۵	Wang et al (۲۰۱۶)	هدف این پژوهش، ارزیابی پایداری معیشت خانوارهای روستایی متفاوت مناطق تحت فرسایش خاک در جنوب چین بوده است. نتایج نشان داده‌اند که پایداری معیشت مخاطبان با شاخص‌ها فاصله داشته و برخلاف تحقیقات گذشته، افزایش راهبردهای معیشتی غیر کشاورزی به افزایش پایداری معیشت کمک نکرده است.
۶	Nguyen, Lam Do, Bühler, Hartje, & Grote (۲۰۱۵)	هدف این پژوهش، شناسایی راهبردهای معیشتی ۵۸۰ خانوار روستایی در Cambodia و عوامل تعیین‌کننده آن با تأکید بر وابستگی به منابع طبیعی بوده است. مطابق با نتایج آن، سطوح متفاوت سرمایه‌های طبیعی و داشته‌های یک خانوار بر راهبردهای معیشتی آن‌ها تأثیر می‌گذارد و نابرابری درآمدی را کاهش می‌دهند.
۷	Peprah (۲۰۱۵)	هدف این مطالعه بررسی پایداری معیشت کشاورزان کاکائو کار Ghana بوده است. نتایج نشان داده‌اند که معیشت کشاورزان کاکائو کار، معیشت پایدار ثانویه‌ای را برای شرکت‌های بازرگانی کاکائو، کارکنان و تاجران فراهم می‌کند.

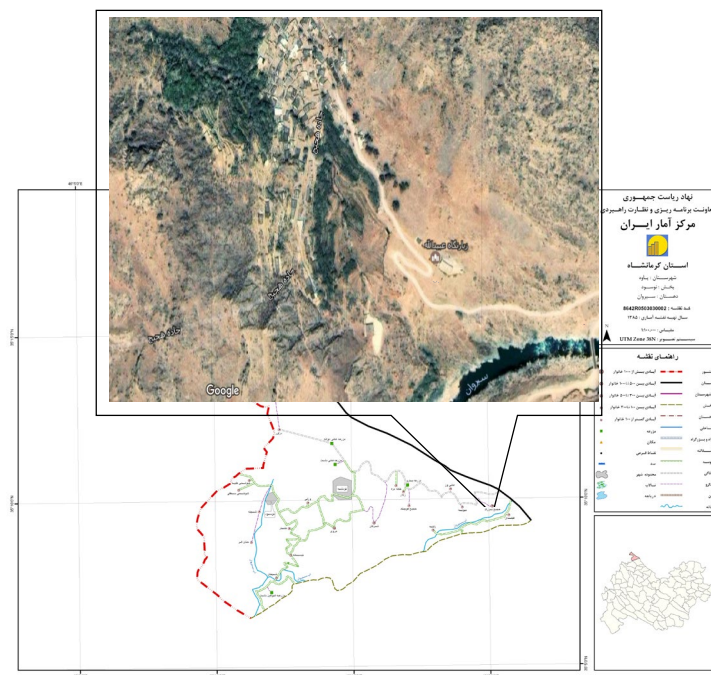
نگرفته است. از این رو هدف مطالعه موردی حاضر، طراحی الگوی معیشت زیست‌بوم پایدار در روستای هجیج با بهره‌گیری از نظریه بنیانی بود.

معرفی ناحیه مورد مطالعه

روستای هجیج از توابع بخش نوسود شهرستان پاوه در استان کرمانشاه با مختصات جغرافیایی ۴۶ درجه و ۲۰ دقیقه طول شرقی و ۳۵ درجه و ۱۰ دقیقه عرض شمالی، در ۳۰ کیلومتری شمال غربی شهرستان پاوه و ۱۲۳ کیلومتری کرمانشاه قرار دارد. هجیج با اقلیمی معتدل و کوهستانی در بهار و تابستان آب‌وهوای مطبوعی داشته و در پاییز و زمستان سرد است. رودخانه‌ی سیروان با طول ۲۱۳ کیلومتر به‌عنوان یکی از پرآب‌ترین و بزرگ‌ترین رودخانه‌های استان، از نزدیکی آن عبور می‌کند (شکل ۱). این روستا در منطقه اورامان قرار دارد. منطقه اورامان به دلیل قرارگیری در دل کوهستان‌های سخت و صعب‌العبور همواره در طول تاریخ، منطقه‌ای خودکفا، خودمختار و مستقل بوده است به‌طوری‌که تمام ملزومات زندگی خود را از نیازهای اولیه (خوراک، پوشاک و مسکن) تا دیگر نیازها را در محیط خویش تأمین می‌کرده است. در دنیای معاصر نیز به دلیل قرارگیری در نواحی دورافتاده و مرزی کمتر دچار تغییرهای ساختاری در حیطه فرهنگی، معیشت و معماری شده است (Memarian, Azimi, & Kabudi, 2014). لذا امروزه در این سرزمین، الگوها و شیوه زیست هزارساله را نیز می‌توان به‌عین دید (همان). اگرچه اسناد معتبری در مورد تاریخ این روستا در دست نیست، اما وجود

همان‌طور که از جدول ۱ برمی‌آید توجه به راهبردهای معیشت پایدار و بهبود آن‌ها خصوصاً در حوزه متنوع‌سازی، بیشتر مورد توجه بوده است. در برخی مطالعات در ایران نیز به معیشت پایدار روستایی به صورت جزئی پرداخته شده است (Abdullah Zadeh, Salehi, Sharif-zadeh, & Khwaje Shahkuhi, 2012; Jalili, 2013; Sajasi Ghidari, Sadqloo, & Paluj, 2013; Noroozi & Hayati, 2015). از جمله (Sajasi Ghidari, Sadqloo, & Paluj, 2013) مطالعه بر روی روستاهای شهرستان خدابنده به شناسایی عوامل بیرونی و درونی مؤثر در دستیابی به معیشت پایدار روستایی پرداخته است. با این حال این پژوهش بیشتر به ارائه پیشنهاد در راستای دستیابی به معیشت پایدار اکتفا کرده چرا که با یک زیست‌بوم پایدار مواجه نبوده تا به بررسی و کشف الگوی معیشت بومی آن بپردازد. مشابه پژوهش فوق توسط (Noroozi & Hayati, 2015) در کشاورزان استان کرمانشاه انجام شده است که تنها به نگرش سنجی از سازه‌های مؤثر بر معیشت پایدار پرداخته و دید جامعی بر کل الگوی معیشت پایدار نداشته است.

با توجه به موارد بالا، مردم بومی هر زیست‌بوم پایداری با توجه به توان‌های جغرافیایی، داده‌های طبیعی و دارایی‌های در دسترس خود به طراحی یک ترکیبی از راهبردهای معیشتی به منظور حفظ بقای زندگی خود در زیست‌بوم و دستیابی به پیامدهای مثبت و پایدار، می‌پردازند. کشف این الگوها در قالب دانش بومی می‌تواند دغدغه‌ی پژوهشگران توسعه روستایی باشد همچنان که کار چندانی در این زمینه در زیست‌بوم‌های پایدار ایران صورت

شکل ۱. نقشه موقعیت روستای هجیج در دهستان سیروان، شهرستان پاوه، استان کرمانشاه (منبع: مرکز آمار ایران).

(2013) جمع‌آوری شده‌اند، مرور توسط همتای محقق در قالب تثلیث (همان) و ارائه‌ی مفصل نحوه‌ی انجام کار و داده‌ها در گزارش پژوهش (Abbas Zadeh, 2012) به افزایش قابلیت اعتماد و اعتبار درونی و بیرونی یافته‌ها کمک کرد.

یافته‌ها

نتایج کدگذاری پژوهش، در قالب مقوله‌ها، زیرمقوله‌ها و مفاهیم در جدول ۲، ۳، ۴ و ۵ ارائه شده است.

مطابق با جدول ۲، عمده‌ی مفاهیم مستخرج از مصاحبه‌ها در قالب سرمایه‌ها و داشته‌ها طبقه‌بندی شده‌اند (۶۰ مفهوم در قالب ۵ زیرمقوله) که از میان آن‌ها سرمایه‌های اجتماعی با سه زیر مقوله (۲۵ مفهوم) در معیشت پایدار هجیج بیشتر نقش داشته است. در بین سرمایه‌های فرهنگی و دانش بومی مردم هجیج، عمده مفاهیم در قالب معماری بومی پایدار دسته‌بندی شد. در جدول ۳، مفاهیم مستخرج از مصاحبه در قالب مقوله راهبردهای متنوع سازی دسته‌بندی شده است.

به منظور تضمین استمرار معیشت و پایداری، ایجاد اشتغال و درآمد در قالب متنوع سازی فعالیت‌های اقتصادی روستاها حائز اهمیت است (Javan, alavizadeh, & Kermani, 2011). مطابق با نتایج پژوهش حاضر در روستای هجیج نیز از این رویکرد بهره گرفته شده است. در بین راهبردهای متنوع سازی هجیج، گردشگری و صنایع دستی بیشترین تعداد مفاهیم را به خود اختصاص داده (جمعاً ۲۵ مفهوم) و راهبردهای کشاورزی و خدماتی کمترین تعداد را داشته‌اند (جمعاً ۱۲ مفهوم) (جدول ۳). در جدول ۴، مفاهیم مستخرج از مصاحبه در قالب مقوله پیامدهای ناشی از راهبردهای معیشتی هجیج دسته‌بندی شده است.

بر اساس نتایج، اکثر پیامدهای ناشی از اتخاذ راهبردهای معیشتی هجیج، در حوزه‌ی گردشگری بروز کرده که پیامدهای مثبت آن بیشتر بوده است (۹ مورد از ۱۴ مفهوم). سپس، پیامدهای مثبت خودکفایی (۸ مفهوم) و پیامدهای منفی سدسازی (۷ مفهوم)، بیشترین تأثیر را بر معیشت زیست‌بوم پایدار هجیج داشته‌اند. عدم توجه و بیان پیامدهای مثبت سدسازی از سوی مخاطبان پژوهش شاید به علت با اهمیت بودن پیامدهای منفی و نگرانی‌های حاصل از سدسازی و تبعات آن بر معیشت زیست‌بوم پایدار است. در جدول ۵، مفاهیم مستخرج از مصاحبه در قالب مقوله مداخله‌گرهای مؤثر بر معیشت زیست‌بوم پایدار هجیج دسته‌بندی شده است.

مطابق با نتایج جدول فوق، مقوله‌ی الگوی طبیعت بیشترین مداخله را با توجه به مفاهیم (۵ مفهوم)، در معیشت زیست‌بوم پایدار روستای هجیج داشته است. از طرفی، اثرات منفی رسانه‌ها و وسایل ارتباط جمعی به عنوان مداخله‌گر در معیشت این زیست‌بوم پایدار بارز می‌باشد.

امام‌زاده عبیدالله معروف به «کوسه هجیج» بیانگر آن است که هجیج سابقه‌ی تاریخی دیرینه‌ای داشته و قدمت آن به بیش از ۵۰۰ سال می‌رسد (همان). با توجه به موارد فوق، اهمیت اقتصادی، سیاسی و فرهنگی این منطقه به دلیل مرزی بودن و هدف گردشگری که اهمیت برقراری معیشت و امنیت پایدارتر مردم آن را ایجاب می‌کند، و نهایتاً آشنایی محققان با منطقه مورد نظر، روستای هجیج به عنوان جامعه هدف مطالعه حاضر انتخاب گردید.

روش‌شناسی تحقیق

پارادایم پژوهش حاضر در قالب طبیعت‌گرایی با رویکرد مورد کاوی انتخاب شد. با توجه به ماهیت موضوع، این پژوهش از نوع کیفی با کاربرد روش نظریه‌ی بنیانی مبتنی بر رویکرد استقرایی و قیاسی، کاربردی (از نظر نتیجه) و اکتشافی (از نظر هدف، چگونگی جمع‌آوری داده‌ها و اطلاعات) است. نظریه‌ی بنیانی بر تفسیر مداوم، بین تحلیل و داده‌ها تأکید داشته و هدف آن استخراج نظریه‌ای بر مبنای داده‌های جمع‌آوری شده است (Strauss & Corbin, 1994). جامعه‌ی مورد مطالعه، سرپرستان خانوار روستای هجیج بودند (۱۷۱ خانوار طبق سرشماری نفوس و مسکن سال ۱۳۹۰ با جمعیت کلی ۵۷۱ نفر؛ مرکز آمار ایران) که ۵۳ نفر آن‌ها به شیوه‌ی نمونه‌گیری هدفمند با رویکرد زنجیره‌ای مورد مصاحبه‌ی عمیق نیمه ساختارمند قرار گرفتند. حدود سنی اکثر این افراد ۴۰ سال و ۷۰ درصد آن‌ها با جنسیت مرد بود. به‌زعم بسیاری محققان در هر نوع تحقیق کیفی، به‌طور کلی اندازه‌ی نمونه‌های بزرگ مانع تحلیل عمیق شده و اعتبار تفسیری یافته‌ها را به مخاطره می‌اندازد (Sandelowski & Docherty, 1997). از طرفی، برای توقف مصاحبه با افراد مطلع و دستیابی به استاندارد طلایی پایان نمونه‌گیری از اشیاع نظری بهره گرفته شد (Saunders et al, 2017). مدت زمان متوسط مصاحبه ۴۹ دقیقه برآورد شد. علاوه بر مصاحبه، از مشاهده مستقیم، بررسی اسناد و تجارب شخصی نیز بهره گرفته شد. برای تحلیل اطلاعات حاصل از منابع فوق، از روش ساختاری تحلیل محتوا (Karimi & Nasr, 2013) بهره گرفته شد. برای دستیابی به این هدف، متن مصاحبه به‌طور کامل و با شرح جزئیات نوشته شد (همان). سپس مرور و کدگذاری اطلاعات آغاز شد. جملات و عبارات کلیدی استخراج شدند و با توجه به محتوای آشکار و یا پنهان در هر واحد، مفاهیم گویایی به آن‌ها اطلاق شد با کاربرد رویکرد قیاسی، زیرمقولات در قالب ۴ مقوله اصلی حاصل از ادبیات معیشت پایدار طبقه‌بندی شدند (۴ مقوله، ۲۰ زیر مقوله و ۱۳۲ مفهوم). پس از مقوله‌بندی و ارتباط دادن بین مقوله‌ها (کدگذاری محوری)، سیر داستان که مقوله‌ها را یکدیگر مرتبط می‌کرد (کدگذاری انتخابی) ساخته شد و با تدوین و طراحی یک الگوی پارادایمی پایان یافت (Corbin & Strauss, 2008). استفاده از سه گروه متفاوت از داده‌ها که از طریق مجموعه‌ای از روش‌ها برای تقویت نتایج (Karimi & Nasr,

بر معیشت پایدار هجیج داشته است. سدسازی و گردشگری، پیامدهای منفی راهبردهای متنوع سازی هستند که بر پایداری معیشت هجیج اثر خواهند داشت. بارهای منفی فوق با مسیرهای موازی منقطع و ممتد نمایش داده شده است.

برای تدوین الگو، هسته‌ی اصلی الگوی بنیانی پژوهش، پدیده‌ی موردبررسی یا معیشت پایدار روستایی قرار داده شد. سپس، برای ارائه‌ی یک الگوی جامع، همگرا و دارای سطح وضوح انتزاعی بالا، مقوله‌های عمده و محوری ترکیب شده و اطراف هسته‌ی مرکزی قرار داده شدند. در نهایت با توجه به داده‌های حاصل، کدگذاری محوری و انتخابی و تجارب محققان، الگوی بنیانی معیشت زیست‌بوم پایدار هجیج ترسیم شد (شکل ۲). در این الگو، سرمایه‌ها و داشته‌ها، مداخله-گرها و راهبردهای متنوع سازی در معیشت زیست‌بوم پایدار هجیج تأثیر گذاشته‌اند که در بین آن‌ها، تنها زیرمقوله رسانه‌ها و وسایل ارتباط جمعی، بار منفی

جدول ۲. مقوله داشته‌ها و سرمایه‌ها و زیرمقوله‌ها و مفاهیم آن.

مقوله	زیرمقوله‌ها	مفهوم	فراوانی مفهوم	تعداد مفهوم در هر زیرمقوله
۱. داشته‌ها و سرمایه‌ها	۱-۱. سرمایه اجتماعی	همدردی با همسایه‌ها در حوادث ناخوشایند	۳۵	۱۰
		خوش‌بینی نسبت به یکدیگر با بیان خوبی‌ها	۳۱	
		اعتماد متقابل	۳۲	
		رابطه دوستانه و صمیمی با خانواده و همسایه‌ها	۴۰	
		عمل به تعهدات	۲۱	
		مبادله کالا و پول یا قرض دادن به یکدیگر	۲۰	
		شب‌نشینی و معاشرت منظم با یکدیگر	۲۹	
		کمک به یکدیگر در مواقع ضروری (مادی و غیرمادی)	۳۶	
		نظرخواهی و مشورت با یکدیگر در مواقع لازم	۳۰	
		روحیه شاد و سرزنده در برخورد با یکدیگر	۲۹	
۱-۲. احساس امنیت اجتماعی	۱-۱. سرمایه اجتماعی	رفت‌وآمد در هر زمان با آسودگی خاطر	۳۶	۴
		روستای پاک به لحاظ مواد مخدر	۳۸	
		رفتارهای بندرت سوء (نزاع، درگیری، مزاحمت و ...)	۳۵	
		امنیت شبانه‌روزی انسانی و مالی (قتل نکردن درب خانه و وجود گردشگران)	۳۵	
		صحبت و حل‌وفصل مشکلات محله با همکاری هم	۴۷	
		مشارکت در مراسم‌های مذهبی	۴۲	
		اطلاع‌رسانی به یکدیگر به‌صورت زنجیره‌ای	۳۹	
		همکاری با یکدیگر در ساخت و بازسازی خانه‌ها و بناها	۲۳	
		جمع‌آوری اعانه و کمک برای نیازمندان با همکاری یکدیگر	۳۱	
		همکاری با هم‌دیگر در جمع‌آوری زباله‌ها و پاکیزگی روستا	۲۵	
۱-۳. مشارکت اجتماعی	۱-۱. سرمایه اجتماعی	همکاری و کمک به یکدیگر در برگزاری جشن‌ها	۴۳	۱۱
		مراقبت از کودکان در حین کار گروهی توسط افراد داوطلب	۴۰	
		آمادگی در مشارکت با سازمان‌های دولتی و طرح‌های مفید	۳۹	
		همکاری در تسطیح راه‌ها و جاده‌ها	۲۴	
		لاجرم بودن همکاری و همیاری به دلیل شکل مجتمع روستا و قرار گرفتن در یک منطقه صعب‌العبور	۴۵	

ادامه جدول ۲. مقوله داشته‌ها و سرمایه‌ها و زیرمقوله‌ها و مفاهیم آن.

مقوله	زیرمقوله‌ها	مفهوم	فراوانی مفهوم	تعداد مفهوم در هر زیرمقوله	
۱. داشته‌ها و سرمایه‌ها	۱-۲. سرمایه فرهنگی و دانش بومی	معماری پلکانی (پشت بام هر خانه حیاط منزل دیگر)	۴۰	۱۱	
		مصالح بومی مانند سنگ، چوب و گل (تراشیدن سنگ‌های ناهموار، ساخت خشک‌چینی)	۳۲		
		تکنیک ساخت ضد زلزله (قرار دادن الوارهای چوبی در فواصل مختلف تخته‌سنگ‌ها برای جلوگیری از لغزش در اثر زلزله یا رطوبت)	۲۶		
		محل‌های گذر نیم‌دایره برای دسترسی آسان و صرف وقت کم	۴۰		
		طراحی غیرفعال خورشیدی (جهت‌گیری ساختمان‌ها به سمت نور خورشید و جلوگیری از بادهای احتمالی)	۴۱		
		ساده بودن خانه‌ها و دسترسی راحت	۴۲		
		دیوارهای ضخیم با در و پنجره‌های کوچک به خاطر زمستان‌های سرد	۳۳		
		تکنیک عایق‌بندی سنتی و ارزان (سقف از چوب و کاه‌گل مسطح)	۳۶		
		قرار گرفتن بخشی از خانه‌ها در دل کوه (سطح مسطح برای بنا کردن و جزئی از طبیعت بودن)	۴۰		
		هماهنگی معماری با طبیعت (اکثر در و پنجره‌ها به رنگ آبی است برای هماهنگی نمای معماری با آسمان)	۳۵		
		رنگ‌های طبیعی	۲۱		
۱. داشته‌ها و سرمایه‌ها	۱-۲. بناهای مذهبی	خانقاه درویش‌های قادریه، مسجد مرکزی روستا، کوسه هجیج (امامزاده عیبداله)، چله خانه	۴۵	۴	
		بنیانگذار روستا	۲۸	۲	
		کوسه هجیج	۲۱		
		۱-۳. سرمایه انسانی	مردمانی سخت‌کوش و پرباقت	۴۰	۴
			استقامت و بردباری (درس زندگی در کوهستان)	۳۵	
			توانایی و مهارت فردی در آماده‌سازی مصالح، ساخت بنا و ...	۳۱	
			احساس رضایت و آرامش ذهنی	۲۹	
			مراعات سرسبز و حاصلخیز از جمله پیاز دول میشا و گاول	۳۱	
		۱-۴. سرمایه طبیعی	وجود سنگ در دامنه کوه برای ساخت خانه	۴۰	۱۰
			وجود کوه‌های شاهو و شالان	۳۵	
			عبور رودخانه سیروان از نزدیکی روستا	۴۴	
چشم‌انداز زیبا با گیاهان خودرو و گل‌های رنگارنگ (حدود ۳۰ نوع گیاه می‌روید)	۳۲				
وجود گیاهان دارویی خودرو مثل پیچک، گل گاوزبان، ختمی، گون، شنگ و ...	۳۶				
چشمه‌های زیاد در دامنه ارتفاعات شاهو	۲۵				
چشمه و آبشار زیبایی بل با خواص درمانی (کانی بل)	۴۲				
تنوع جانوری از جمله روباه، گرگ، کبک و ...	۲۵				
بارش نزولات جوی مناسب به خصوص در فصل سرد	۲۹				
جاده جدید برای تسهیل مسیر پاوه به هجیج	۴۰				
۱-۵. امکانات فیزیکی	سد داریان بر روی رودخانه سیروان		۴۱	۴	
	سرویس‌های بهداشتی، کف سازی و مرمت بناهای تاریخی	۳۵			
	خانه بهداشت و مدرسه	۳۵			

جدول ۳. مقوله راهبردهای متنوع سازی و زیرمقوله‌ها و مفاهیم آن.

مقوله	زیرمقوله‌ها	مفهوم	فراوانی مفهوم	تعداد مفهوم در هر زیرمقوله
۲. راهبردهای متنوع سازی	۲-۱. کشاورزی	باغبانی، دامداری، نگهداری و پرورش طیور، باغچه‌های خانگی، بالکن‌های خوراکی (کاشت پیاز و سبزی درون سبدهایی جلوی بالکن خانه)، گیاهان دارویی خودرو	۴۱	۶
		۲-۲. صنایع دستی	گیوه‌بافی، شال‌بافی، لوج (نوعی بافت)، جاجیم‌بافی، گلیم‌بافی، سیدبافی، پارچه‌بافی، دستمال‌بافی	۴۰
	۲-۳. گردشگری	ارتفاعات شاهو، رودخانه سیروان، چشمه و آبشار بل، مراتع سرسبز	۴۳	۷
		معماری سنتی روستا	۴۳	
		صنایع دستی	۳۸	
		غذاهای محلی از جمله کوفته حجیجان، خورش قسقوان، ترخینه	۳۹	
		مراسم مذهبی و جشن‌ها مانند مراسم ذکر و سما دراویش طریقت قادریه همراه با نواها و رقص‌های عرفانی	۳۱	
		بقای متبرکه مانند کوسه هجیج و مسجد ۵۰۰ سال قدمت مرکز روستا با معماری کهن	۴۰	
	۲-۴. خدماتی-صنعتی	نوع پوشاک سنتی مردمان (پیرها و میان‌سالان) کزن‌ها: سریند، زیرپوش، کلنجه، پیراهن بلند، قبای آستین‌دار، جافی-سردها: کلاه، قبا، شلوار کردی، ستره، گیوه	۳۸	۶
		مرمت و بازسازی و ساخت خانه‌ها	۲۴	
		پاکیزگی و جمع‌آوری زباله‌ها از سطح روستا	۳۵	
		خدمات‌رسانی و راهنمایی به گردشگران	۳۳	
اجاره خانه به گردشگران		۲۱		
فروش آب‌معدنی کانی بل		۱۹		
تأمین پوشاک به صورت سنتی	۲۱			

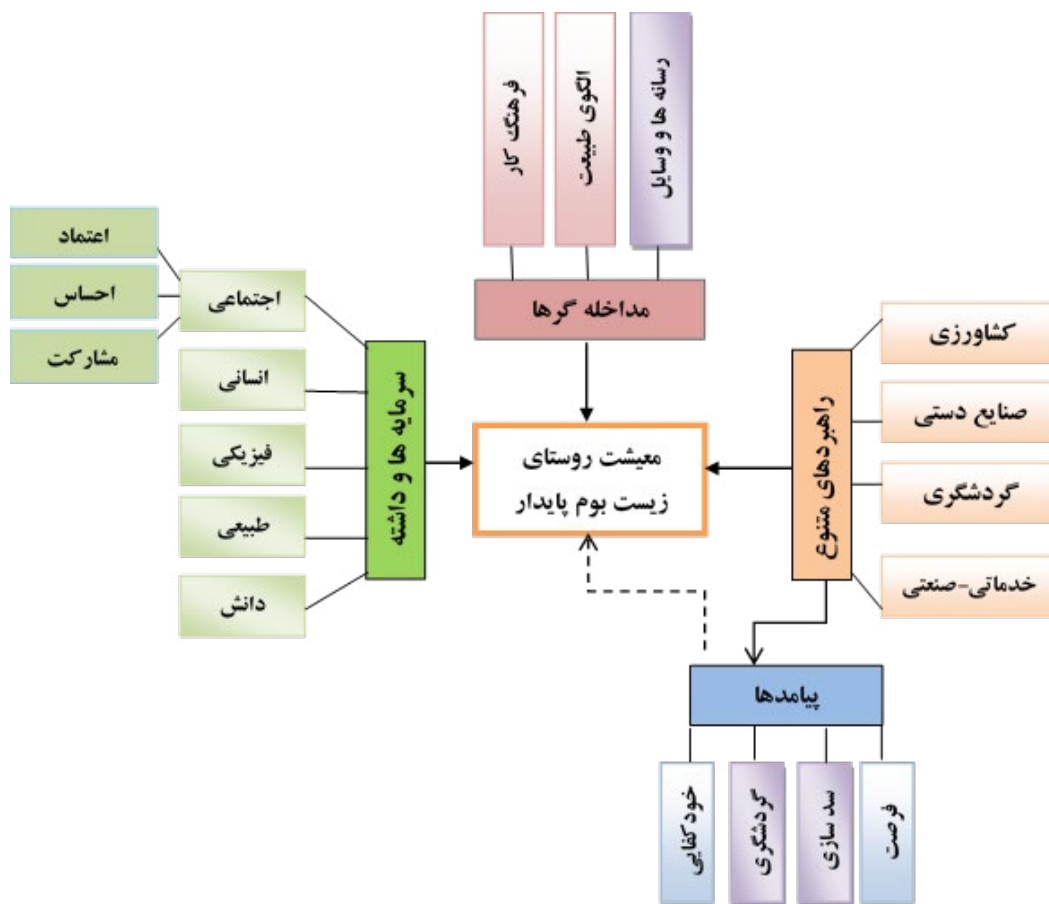
جدول ۴. مقوله پیامدها و زیرمقوله‌ها و مفاهیم آن.

مقوله	زیرمقوله‌ها	مفهوم	فراوانی مفهوم	تعداد مفهوم در هر زیرمقوله
۳. پیامدها	۳-۱. فرصت شغلی متنوع	اشتغال در تمام طول سال	۴۴	۲
		انجام فعالیت‌های اقتصادی متنوع	۳۶	
	۳-۲. خودکفایی	تأمین حداکثر مایحتاج زندگی از لباس تا زیرانداز	۳۲	
		تهیه فراورده‌های مصرفی مانند کشک، دوغ، کره حیوانی، شیر و ماست	۲۶	
		فروش محصولات بی واسطه به گردشگران و مهمانان	۳۴	
		چیدن میوه از باغ‌های شخصی و استفاده از آن‌ها در جشن‌ها (مانند گردو)	۱۹	۸
		کاشت سبزی جات و صیفی جات خودمصرفی به روش سنتی	۱۸	
		ساخت و رنگ‌آمیزی خانه‌ها	۲۰	
		فروش صنایع‌دستی و خرید کالاهای مورد نیاز از درآمد آن	۳۳	
		انجام مبادلات مرزی	۲۹	
۳. پیامدها	۳-۳. سدسازی	نگرانی از زیر آب رفتن چشمه مقدس	۴۴	
		نگرانی از زیر آب رفتن خانقاه	۴۴	
		محرومیت از داده‌های طبیعت برای ساکنان	۳۸	
		ناتوانی در ادعا از زیر آب رفتن خانه‌ها به دلیل امضای صورت‌جلسه	۱۹	۷
	۳-۴. گردشگری	ناکافی بودن حق تملک مشخص شده بابت زیر آب رفتن خانه‌ها حتی برای اجاره	۲۲	
		ترس از بین رفتن برکت رودخانه	۳۹	
		سلب آرامش روحی از زن‌ها و بچه‌ها به دلیل انفجارهای بی‌موقع	۳۵	
		خسارت به درختان	۲۸	
		عدم توجه به بهداشت و پاکیزگی محیط	۳۰	
		تقابل بین فرهنگ‌ها (نگرانی از عدم احترام به فرهنگ سنتی)	۲۲	۵
۳-۴-۱. منفی	ترویج فرهنگ شهری و ترس از فراموشی هویت کردی بومی	۲۱		
	شکار بی‌رویه پرندگان (رو به انقراض رفتن نسل کبک‌ها)	۱۷		
	تلاش بیشتر برای تولید و عرضه محصولات باکیفیت به گردشگران	۳۵		
	ترغیب به حفظ پاکیزگی و زیبایی محیط برای جلب رضایت گردشگران	۲۱		
	شناخت از فرهنگ‌ها و جوامع دیگر در اثر تعامل با گردشگران	۳۱		
	تفریح و سرگرمی از معاشرت و حضور با گردشگران	۲۱		
	۳-۴-۲. مثبت	توجه بیشتر میراث فرهنگی به حفظ و نوسازی بناهای ارزشمند	۳۳	۹
		افزایش امکانات بهداشتی در روستا	۱۵	
		درآمد حاصل از فروش محصولات به گردشگران	۲۱	
		توانمند شدن زن‌ها با فعالیت در صنایع‌دستی	۱۹	
		حساسیت بیشتر نسبت به حفظ محیط‌زیست	۲۱	

جدول ۵. مقوله مداخله‌گرها و زیرمقوله‌ها و مفاهیم آن.

مقوله	زیرمقوله‌ها	مفهوم	فراوانی مفهوم	تعداد مفهوم در هر زیرمقوله
۴-۱. الگوی طبیعت		الهام از طبیعت	۲۲	۵
		کسب انرژی زندگی و تلاش از طبیعت	۱۴	
		بهره‌گیری از داده‌های طبیعت	۲۵	
		سازگاری، هماهنگی و دوستی با طبیعت	۳۰	
		توفیق اجباری خودکفایی (تکیه به خود در تأمین معاش به دلیل محدودیت‌های طبیعت)	۳۲	
۴-۲. فرهنگ کار		موروثی بودن روحیه کار	۲۲	۳
		موروثی بودن صنعت‌گری و پیشه‌وری	۱۸	
		تحرک و فعال بودن به دلیل شرایط سخت	۳۳	
۴-۳. رسانه‌ها و وسایل ارتباط جمعی		تأثیر تلویزیون در نوع پوشش جوانان	۲۸	۳
		مهاجرت به شهر به دلیل نمود زرق‌وبرق ظاهری آن	۱۹	
		تقلید از ظواهر شهری نامناسب در مسکن روستایی و برهم زدن تعادل بافت بومی پایدار روستا	۴۰	

فصلنامه پژوهش‌های روستایی

شکل ۲: الگوی معیشت روستای زیست‌بوم پایدار هجیج (منبع: یافته‌های تحقیق)

فصلنامه پژوهش‌های روستایی

بحث و نتیجه گیری

در این پژوهش، روستای هجیج به عنوان نمونه‌ای از یک زیست‌بوم پایدار با داده‌های طبیعی، انسانی و فرهنگی غنی مورد مطالعه قرار گرفت. الگوی ترسیمی نشان داد که پدیده‌ی معیشت زیست‌بوم پایدار در هجیج به عنوان نمونه‌ای از یک الگوی دانش بومی مردم این دیار، از عوامل خاصی اثر می‌پذیرد. این عوامل در چهار دسته طبقه‌بندی شده‌اند که عبارتند از: شرایط بستری و داده‌های زمینه‌ای، شرایط مداخله‌گر، راهبردهای متنوع سازی و پیامدها.

توانایی مردم روستایی در اتخاذ یکی از ترکیب‌های راهبردی، مطابق با برخی مطالعات صورت گرفته (از جمله: Scoon, 1998; Freeman & Ellis, 2005) به گنجینه داشته‌ها و سرمایه‌های آن‌ها وابسته است. بخشی از داشته‌ها را خود طبیعت به آن‌ها اهدا کرده است. طبیعت به گونه‌ای برای انسان آشکار شده است که چون به آن ببیند کیفیت‌های بسیاری از تقدس را در آن کشف می‌کند (Akrami, 2010) و بنابراین، به موجب این تقدس‌ها، از داشته‌های طبیعی خود به عنوان یک سرمایه برای دستیابی به معیشتی پایدار بهره می‌برد. از دیگر داشته‌های مردم هجیج، دانش بومی و سرمایه‌های فرهنگی آن‌ها است. شاید بتوان گفت این مجموعه از دارایی‌های بومی را خود مردم جهت پایداری معیشت خود به وجود آورده‌اند و به عنوان مشروعیت وجودی این روستا، آن را نسل به نسل حفظ کرده‌اند. نمونه‌ای از این داشته‌ها، دانش بومی بی‌نظیر آن‌ها در طراحی معماری سنتی پایدار است.

در منطقه کوهستانی هورامان، بسیاری از روستاها از جمله هجیج در شیب کوه با معماری پلکانی شکل گرفته‌اند و این یعنی هماهنگی با شیب کوهستان (Akrami, 2010). طراحی منطبق با طبیعت می‌تواند در میزان مصرف انرژی (Jabareen, 2006)، تطبیق با شرایط آب و هوایی و بقاء پایداری بیشتر زیست‌بوم پایدار نقش داشته باشد. به عنوان مثال در زیست‌بوم پایدار Torri Superiore در ایتالیا نیز، خانه‌های روستایی از این قواعد تراس مانند بهره گرفته‌اند (Giani, 2011). برخی مطالعات زیست‌بوم‌های پایدار جهان نیز بر خصیصه‌ی طراحی متناسب با اقلیم (Loezer, 2011; Boyer, 2013) به عنوان نشانگر مهر تأیید گذاشته است.

وجود خانه‌ها و پنجره‌های رو به نور و روشنایی در هجیج، نشان از سنت ایران باستان و تأثر از مزدیسنا است (Tabibi, 1998). سقف خانه‌ها از چوب و کاه‌گل مسطح ساخته می‌شود و این نوعی عایق‌کاری سنتی و ارزان است. دیوارهای ضخیم با درو پنجره‌های تقریباً کوچک نیز این ترکیب را کامل کرده است. در برخی مطالعات، به این نشانگرها در تحلیل معیشت زیست‌بوم‌های پایدار پرداخته شده است (Zamchevska, 2013; Loezer, 2011; Boyer, 2013; Irrgang, 2005).

بناهای مذهبی از جمله خانقاه درویش‌های قادری، چله خانه، مسجد مرکزی روستا و کوسه هجیج به طور کامل با معماری روستا در انطباق است. هویت یافتن یک فضا با معنای نمادین و تبدیل شدن آن به یک مکان مذهبی و تاریخی، همچنین وجود معنا و انگاره‌های معنوی آن می‌تواند احساس تعلق مردم را به آن فضا و مکان افزایش دهد (Pourjafar, Sadeghi, & Yousefi, 2008). با این توصیف و از آن جایی که معنویت برای توسعه یک زیستگاه پایدار به اندازه فعالیت‌های اقتصادی و اکولوژیکی دارای اهمیت است، می‌توان آن را یکی از نشانگرهای معیشت زیست‌بوم‌های پایدار دانست، همچنان که نتایج برخی مطالعات نیز آن را تأیید می‌کند (Zamchevska, 2013; Loezer, 2011; Boyer, 2013; Irrgang, 2007). بر اساس باور مردم این روستا، کوسه هجیج و دعا‌هایی که مردم برای حفظ معیشت و روزی خود می‌کنند، آن‌ها را خودکفا ساخته است. یکی از اهالی، افسانه‌ی قدیمی کانی بل را چنین بازگو می‌کند:

«..... پانصد سال پیش آسمان خسیس شد و خشکسالی بی‌نظیری در این منطقه به وجود آمد، مردم تصمیم گرفتند که به سراغ مرد متدینی که نسبش به امام موسی کاظم می‌رسید بروند ... او را به کوسه هجیج می‌شناسیم. او برای باریدن باران شب و روز دعا کرد و در اثر دعای او چشمه‌ای از دل کوه جوشید و مثل آبخار از دل کوه سرازیر شد و دوباره زندگی به اینجا برگشت. مردم بعد از آن، آب چشمه را مقدس و شفا بخش می‌دانند ... بعد از مرگ بقعه‌ای به یادگارش ساخته شد ...».

توجه به انگاره‌های معنوی سبب‌ساز ماندگاری فضا، باعث می‌شود که حس تعلق به آن فضای معنوی بیشتر شود (Pourjafar, Sadeghi, & Yousefi, 2008). در نتیجه، این حس تعلق، پیش درآمد هر کار و فعالیتی می‌شود و این باور به خودکارآمدی را در مردم تقویت می‌کند. بخشی از این باورها همچنان در روح مردم روستایی به شکل احترام به طبیعت و داده‌های طبیعی حفظ شده است (مانند دعای باران و اعتقاد مردم به مقدس بودن آب چشمه‌ی بل) که دنباله‌ی طبیعت پرستی است (Tabibi, 1998). با توجه به موارد فوق می‌توان به وضوح معنویت و باورهای مذهبی و حس تعلق به مکان را مانند برخی مطالعات، از خصیصه‌های معیشت زیست‌بوم‌های پایدار دانست (Zamchevska, 2013; Loezer, 2011; Cohen, 2010; Irrgang, 2005).

بعد اجتماعی نقش مهمی در توسعه‌ی جوامع پایدار بازی می‌کند (Williams, 2005; Roseland, 2000). به این معنی که بدون وجود ارزش‌های آن، چشم‌اندازها و زیستگاه‌های پایدار مورد سوء استفاده قرار گرفته و ناپایدار شده یا با شکست مواجه می‌شود (Loezer, 2011). از جمله این سرمایه‌ها در هجیج، اقدام جمعی و مشارکت است که مطابق با مطالعه (Loezer, 2011) و Zamchevska (2013) از زیست‌بوم‌های پایدار، می‌توانند حس جمعی یک جامعه و تعهد به مکان را محکم‌تر سازند. سلسله‌ای از این روابط

به‌عنوان مثال، محدودیت‌های تردد گردشگران و برنامه‌های حفاظتی برای ویژگی‌های روستایی، کشاورزی و اکولوژیکی منطقه (مانند زیست‌بوم پایدار O.U.R. مطابق با پژوهش Zamchevska (2013)، و پارک اتومبیل‌ها دور از فضای اصلی (مانند EVI مطابق با پژوهش (Chitewere & Taylor (2010)).

رسانه‌ها همواره مانند شمشیر دولبه هستند که هم می‌توانند کارکرد مثبت داشته باشند و هم کارکرد منفی (Mostafavi (2015). در برخی از مطالعات مطابق پژوهش حاضر به بخش تاریک اما واقعی رسانه‌ها پرداخته شده است مانند ایجاد گسست فرهنگی و تأثیر بر رفتار، پوشش و سنت‌ها در پژوهش

(Mousavi, Behbudi, Javadi Arjmand, & Vafai zade (2011).

(2009)؛ تبلیغ الگوهای جامعه مشتری مبتنی بر ارزش‌های جامعه مصرفی در پژوهش (Mahdavi, Qadiri, & Gharemani (2008) و (2015) Mostafavi Kohnegi. توجه به جنبه منفی این مداخله-گر در الگوی معیشت زیست‌بوم پایدار و پیشنهاد و کاربرد راهکارهایی برای کنترل آن از جمله افزایش آگاهی مردم محلی خصوصاً جوان‌ها از تأثیر رسانه‌ها و فضای مجازی بر زندگی آن‌ها، فرهنگ‌سازی توسط جامعه و خانواده‌ها برای استفاده درست و تقویت فرهنگ بومی و ارزش‌گذاری بر آن، در بهبود سبک زندگی زیست‌بوم پایدار کارسازتر خواهد بود.

پیامدها به‌عنوان نتایج راهبردهای انتخابی و سرمایه‌ها بر پدیده‌ی معیشت زیست‌بوم پایدار هجیج، از نظر مردم یکسان تفسیر نمی‌شوند. برخی از این پیامدها از نظر مردم منجر به بهبود وضعیت آن‌ها (مانند تأثیر مثبت گردشگری) و برخی دیگر باعث ایجاد نگرانی آن‌ها شده است (مانند تأثیر منفی سدسازی). بدون شک، بروز و بیان هر یک از این تفسیرها به قدرت اثرگذاری آن‌ها مربوط است. از پیامدهای منفی می‌توان به اثرات سدسازی در این منطقه، اشاره کرد. نگرانی عمده‌ی مردم که حتی ماهیت الگوی پایدار روستایی هجیج را به خطر انداخته است، زیر آب رفتن بخش زیادی از روستا به‌ویژه خانقاه، نابودی چشمه و آبشار مقدس کانی بل و امکان جابه‌جایی بقعه که مظهر شفا و برکت روستا تلقی شده است. برخی از مطالعات از جمله (Schuler (2007) به این اثرات منفی در قالب بیگانگی فرهنگی، سلب مالکیت، و نابودی بخشی از میراث فرهنگی-معنوی جهان اشاره داشته‌اند. طبق ادعای بانک جهانی جابه‌جایی‌های اجباری، ارتباطها را با گذشته قطع کرده و هویت فرهنگی یک جامعه را نابود می‌کند (همان).

همواره در سراسر جهان افراد زیادی به دلیل کیفیت آب، شفاف‌ی آن‌ها و جنبه ورزشی و تفریحی جذب آبشارها می‌شوند (Cloadia, Padilha, & Hoff, 2011). نیز این گزینه را مانند مطالعه حاضر برای تنوع در راهبردهای معیشتی در قالب گردشگری

و هنجارهای اجتماعی از فرم و سازمان فضایی روستا که حالت پلکانی است تأثیر می‌پذیرد (Hashemnezhad & Molanaie, 2008) که بخشی از انسجام و پیوند اجتماعی مردم این منطقه را می‌تواند تأیید کند. (Pourdeihimi, 2011) عناصر سرمایه‌های اجتماعی در بسیاری مطالعات از زیست‌بوم‌های پایدار تأکید شده‌اند (از جمله Boyer, 2013; Mychajluk, 2014). نتایج اکثر مطالعه‌ها حاکی از آن است که سرمایه‌ها، نقش مهمی در راهبردهای معیشتی و دستیابی به معیشت پایدار ایفا می‌کنند (Bird, 1999; Bebbington, 2005; Ellis & Freeman, 2003; Sheperd, 2003).

یکی از رویکردهایی که در چارچوب توسعه پایدار روستایی مطرح است، رویکرد تنوع‌سازی است (Ghasemi, 2012) که توسط برخی محققان مورد بررسی قرار گرفته است (از جمله: Deswandi, 2017; Smith, Hudson, & Schreckenber, 2017; Martin & Lorenzen, 2016). اتخاذ این راهبرد از طریق کارکردهای اقتصادی خود پایداری معیشت را در هجیج ایجاد کرده است. حفظ و نگهداشت صنایع دستی یکی از کارکردهای اقتصادی مردم این روستا است که بواسطه آن می‌توان به معیشت پایدار روستایی امید بیشتری داشت (Afsharzadeh, Popzan, Ganbar Ali, & Moradi, 2011). یکی از افراد مسن در این راستا می‌گوید:

”... پارچه‌بافی که همراه کوسه هجیج به روستا آمد، زیباترین صنعت مردم این روستا را ایجاد کرد. در گذشته عامه‌هایی که با این پارچه‌ها نقش‌های زیبای زردرنگ دوخته می‌شد در همه نقاط کردستان و کرمانشاه جامعه اصیل مردهای هورامی بود... گیوه مثل فنر عمل می‌کند ... چون ما در یک منطقه‌ی کوهستانی زندگی می‌کنیم و به راحتی با این گیوه‌ها می‌توانیم از کوهستان بالا برویم بدون آن که ذره‌ای کمردرد یا خستگی در پاهایمان احساس کنیم...”

گردشگری روستایی به‌عنوان یکی از مهم‌ترین راهبردهای کمک‌کننده به جامعه محلی در راستای تنوع‌بخشی فعالیت‌های اقتصادی خود (Davis & Morais, 2004; McGehee & Andereck, 2004) توانمندسازی مردم محلی به‌ویژه زن‌ها (Mirzaee, 2009) و خلق فرصت‌های شغلی جدید (Sharif Zadeh & Moradinejad, 2002) مورد توجه قرار گرفته است. در اکثر پژوهش‌ها به پیامدهای مثبت آن مطابق با هجیج، پرداخته شده است (از جمله: Sharif Zadeh & Moradinejad, 2002; Akbarpoor, Rahimi, & Mohamadi, 2011). در کنار این منافع، پیامدهای منفی بسیاری بارز است که نیاز به پیش‌نگری هدفمند به ویژه از سوی برنامه‌ریزها دارد. ترس از نابودی فرهنگ سنتی و هویت کردی نسل جوان روستا، عدم آموزش‌های لازم و مناسب گردشگری و آلودگی محیط‌زیست از جمله نگرانی‌های مردم هجیج در خصوص اثرات منفی توسعه‌ی گردشگری است که برخی پژوهش‌ها به آن‌ها اشاره کرده‌اند (Mahdavi, Qadiri, & Gharemani, 2008). برخی زیست‌بوم‌های پایدار برای کاهش این اثرات منفی، راهکارهایی را اندیشیده‌اند

پایدار معرفی کرده‌اند. حال اگر نابودی آبشار بل با آبیگری سد داریان صحت داشته باشد، بدون شک، نه تنها یک منبع تأمین اقتصادی بلکه یک نماد طبیعی بومی و معنوی فرهنگ کهن مردم نابود می‌شود. شاید این امر یک فاجعه‌ی طبیعی به دست انسان باشد (همان). از این رو، در خصوص هجیج توصیه می‌شود که مسئولان تمامی تلاش خود را جهت رفع این نگرانی‌ها به کار گیرند.

با توجه به نتایج مطالعه حاضر از الگوی معیشت زیست‌بوم پایدار روستای هجیج و اثر پیامدهای منفی و مداخله‌گرهای نامناسب، انتظار می‌رود که در صورت عدم توجه به این پیامدها و مداخله‌گرهای منفی، در آینده‌ای نزدیک نظم این الگوی طبیعی برهم خورده و به سوی ناپایداری برود، همچنان که نشانه‌های آن ظهور کرده است. از این رو، به منظور تقویت و پایایی الگوی معیشت زیست‌بوم پایدار هجیج به صورت خاص و سایر زیست‌بوم‌های پایدار مشابه به صورت عام، موارد زیر مبتنی بر نتایج پژوهش حاضر پیشنهاد می‌گردد:

- انجام مطالعات اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی گسترده پیش از اجرای طرح‌ها و پروژه‌های توسعه‌ای در منطقه هدف به منظور پیش‌بینی تغییرات و پیامدهای احتمالی طرح برای منطقه و پیرامون و تعیین نسبت سود و زیان آن.
- تقویت فرهنگ غنی بومی منطقه با برگزاری جشنواره‌های منطقه‌ای داشته‌ها و استعدادهای بومی، آموزش، مشارکت افراد بومی خصوصاً جوان‌ها در طرح‌های توسعه
- بررسی و شناسایی نوع الگوی معیشت منطقه و عوامل تأثیرگذار بر آن و تلاش برای بهبود و سپس پایداری الگو
- بهره‌گیری از الگوی زیست‌بوم پایدار هجیج به عنوان راهنمایی برای زیست‌بوم‌های پایدار مشابه

تشکر و قدردانی

این مقاله حامی مالی نداشته است.

References

- Abbas Zadeh, M. (2012). [Reflection on the validity and reliability in qualitative research (Persian)]. *Applied Sociology*, 23 (45), 19-34.
- Abdullah Zadeh, G., Salehi, Kh. Sharif-zadeh, M.Sh. & Kh-waje Shahkuhi, E. (2012). [The effect of tourism on sustainable rural livelihood in Golestan province (Persian)]. *The planning and development of tourism*, 4 (15), 111-163.
- Afsharzadeh, N., Popzan, A., Ganbar Ali, R., & Moradi, Kh. (2011). Development of crafts necessity of sustainable development and sustainable development, cultural industries and their role in the National Conference on Sustainable Development, Paper presented at Islamic Azad University of Kermanshah, Kermanshah, Iran, 17 and 18 Esfand 2011.
- Akbarpoor, M., Rahimi, M., & Mohamadi, F. (2011). [Assessment of the effect of tourism on sustainable development Case Study: Hashtrud city (Persian)], *regional planning study*, 1(3), 93-104.
- Akrami, Gh. (2010). [Mysteries of Rural Architecture (Persian)]. *Housing and Rural Environment*, 131: 27-50.
- Andreas, M., & Wagner, F.(2012). *Realizing utopia: ecovillage endeavors and academic approaches*. RCC: Perspectives 8.
- Arend, C.D.O., Gallagher, J., & Orell, P. (2013). *Reinventing the Wheel to Guide Ecovillages towards Sustainability*. Sweden: Blekinge Institute of Technology, Karlskrona.
- Ashley, C., & Carney, D. (1999). *Sustainable livelihoods: Lessons from early experience*, London: DFID, Russell press Ltd.
- Bebbington, A. (1999). *Capitals and Capabilities: A Framework for Analysing Peasant Viability, Rural Livelihoods and Poverty*. *World Development*, 27 (12), 2021-2044.
- Bird, K., & Shepherd, A. (2003). *Livelihoods and Chronic Poverty in Semi-Arid Zimbabwe*. *World Development*, 31(3), 591-610.
- Boyer, R.H. (2013). *Transitioning to sustainable urban development: A niche-based approach*, thesis, Illinois: University of Illinois at Urbana-Champaign (Urbana).
- Chitewere, T., & Taylor, D.E. (2010). *Sustainable living and community building in Ecovillage at Ithaca: The challenges of incorporating social justice concerns into the practices of an ecological cohousing community*. *E-Environment and Social Justice: An International Perspective*. In D. E. Taylor (Ed.) *Environment and Social Justice: An International Perspective (Research in Social Problems and Public Policy, (Volume 18, pp.141 - 176)*. Emerald Group Publishing Limited.
- Cloadia, A., Padilha, M., & Hoff, D. N. (2011). *Livelihood diversification strategy in rural properties: water resources exploration in rura tourism activity*. *International Journal of Economics and Management Sciences*, 1(3), 49-59.
- Cohen, P. A. 2010. *Design for Sustainable Communities: An Integral Perspective*, South Africa: Faculty of Management and Economic Science, University of Stellenbosch.
- Dehshiri, M. R. (2009). [Media and culture (Persian)]. *Cultural Studies*, II (8), 179-208.
- Corbin, J. & Strauss, A. (2008). *Basics of qualitative research*, third edition, London: Sage publications.
- Deswandi, R. (2017). Chapter 4 - A Case Study of Livelihood Strategies of Fishermen in Nagari Sungai Pisang, West Sumatra, Indonesia. *Redefining Diversity and Dynamics of Natural Resources Management in Asia*, 4, 45-60.
- Davis, J., & Morais, D. (2004). *Factions and enclaves: small towns and socially unsustainable tourism development*. *Journal of Travel Research*, 3(43), 3- 10.
- DFID (1999). *Sustainable Livelihoods Guidance Sheets*. London, UK: DFID.
- Ellis, F. & Freeman, H. (2005). Introduction. In F. Ellis and H. Freeman (Ed.) *Rural Livelihoods and Poverty Reduction Policies* (PP. 4-15). Oxon, UK: Routledge.
- Freeman, H., & Ellis, F. (2005). Implications of livelihood strategies for agricultural research: a Kenya case study. In F. Ellis and H. Freeman (Ed.). *Rural Livelihoods and Poverty Reduction Policies* (PP. 198-212). Oxon, UK: Routledge.
- Ghasemi M. (2012). *The diversification of non-agricultural economic activities and sustainability of rural settlements: city of Mashhad. The first International Conference on Rural Development*, Tehran, 14 February 2012, p. 61.
- Ghahremani, M. (2012). [Development of rural tourism and rural place valuable tissues (Case Study: Simin village Hamadan) (Persian)]. *Journal of geo-spatial tourism*, 1(2), 65-80.
- McGehee, N., & Andereck, K. (2004). *Factors predicting rural residents support of tourism*, *Journal of Travel Research*, 3 (43), 131- 140.
- Greco, M., Bennett, J., Guthmann, Y., Olson, T. & Wolff, M. (2012). *Sustainable Development: Case Studies & Lessons Learned*, United State: City of Rosemount & UMore Development LLC, Humphrey School of Public Affairs, University of Minnesota.
- Giani, A. (2011). *Novelties, retro-innovation and fantasy: Torri Superiore Ecovillage as a form of resistance to the abandonment of rural marginal areas in Italy*, Netherlands: Department of Social Sciences, Wageningen University.
- Gilman, R. (1991). *The Eco-Village Challenge*. In Context Institute, *Living Together: Sustainable Community Development*, #29, 10, retrieved from <http://www.incontext.org>
- Hamzei, M.R., & Fazelbeygi, M.M. (2011). [From Underdevelopment to Sustainable Development (Volume 1): theories of global development and underdevelopment (Persian)]. *Achievement of indigenous knowledge and oral culture of the West*, No. 6, Kermanshah, Iran: University of Razi.
- Hashemnezhad, & H., Molanaie, S. (2008). [Architecture at the sky: a special structure of rural settlements in the Zagros rural architecture (Persian)]. *Fine arts*, 36, 17-26.
- Irrgang, B. (2005). *A study of the efficiency and potential of the ecovillage as an alternative urban model*, South Africa: University of Stellenbosch.
- Jabareen, Y. R. (2006). *Sustainable Urban Forms: Their Typologies, Models, and Concepts*. *Journal of Planning Education and Research*, 26, 38-52.
- Jacobs, C. (2009). *The role of social capital in the creation of sustainable livelihoods: A case study of the siyazama community allotment gardening association*, South Africa: University of Stellenbosch .

- Jalili, N. (2013). [Factors Affecting the Livelihoods of Rural communities and Appropriate Strategies (Persian)]. Shahrekord, Iran: Department of Natural Resources in Shahrekord University.
- Javan, J., Alavizadeh, A.M., & Kermani, D. (2011). [Role of diversificate economic activities in Sustainable Rural Development Case Study, city Semirum (Persian)]. *Journal of the Association geography, new era*, 1 (29), 17-43.
- Karimi, S., & Nasr, A.R. (2013). [Interview methods, data analysis (Persian)]. *Research*, 1, 71-94.
- Kasper, D. (2008). Redefining Community in the Ecovillage. *Human Ecology Review*, 15(1), 12-24.
- Kirby, A. (2003). Redefining social and environmental relations at the ecovillage at Ithaca: A case study. *Journal of Environmental Psychology*, 23, 323-332.
- Leaf Christian, D. (2003). *Creating a life together: practical tools to grow ecovillages and intentional communities*. Gabriola Island: New Society Publishers.
- Litfin, K. (2013). *Ecovillages: Lessons for Sustainable Community*, UK: Polity Press.
- Loezer, B. L. (2011). *Enhancing sustainability at the community level: lessons from American ecovillages*, United State: School of the University of Cincinnati.
- Martin, S. M., & Lorenzen, K. (2016). Livelihood Diversification in Rural Laos, *World Development*, 83, 231-243.
- Memarian, Gh.M., Azimi, S., & Kabudi, M. (2014). Stemming application of blue in the windows of residential buildings (Case Study: residential buildings Uraman) (Persian). *Preceding studies of Islamic architecture*, 3, 1 (3), 46-59.
- Mahdavi, M., Qadiri, M., & Gharemani, N. (2008). [Effects of Tourism on Rural Development: Attitudes of Rural Darrehcan and Sooleghan (Persian)]. *Village and Development Journal*, 11 (2), 39-60.
- Mentamo, M., & Geda, N. R. (2016). [Livelihood diversification under severe food insecurity scenario among smallholder farmers in Kadida Gamela District, Southern Ethiopia (Persian)]. *Kontakt*, 18(4), e258-e264.
- Mirzaee, R. (2009). [Rural tourism development impact on employment in Avramanat (Persian)]. *Journal of Rural Development*, 12 (4), 49-76.
- Mostafavi Kohnegi, F. (2015). [The role of the media: social security (Persian)]. *Specialized knowledge of law enforcement Metropolitan Police Journal*, 8 (1), row 24, 115-134.
- Mousavi, M. E., Behbudi, L., Javadi Arjmand, M., & Vafai zade, F. (2011). [Effect of Fashion Networks on students, case study at Tehran University (Persian)]. *Journal of Cultural Research*, IV (3), 99-116.
- Mychajluk, L.H. (2014). *Building capacity to live and work together at an ecovillage in support of sustainable community: a case study*. Canada: Ontario Institute for Studies in Education, University of Toronto.
- Nad, R. (2006). [Development of technology and its impact on the environment (Persian)]. *Technology Development Quarterly*, 4 (10), 68-36.
- Nguyen, T. T., Lam Do, T., Bühler, D., Hartje, R., & Grote, U. (2015). Rural livelihoods and environmental resource dependence in Cambodia, *Ecological Economics*, 120, 282-295.
- Noroozi, M., & Hayati, D. (2015). [Affecting the sustainable livelihoods of rural structures from the perspective of farmers, Kermanshah (Persian)]. *Sciences of Agricultural Extension and Education Iran*, 11 (1), 127-144.
- Pathiraja, S.M. (2007). *The role of eco-villages in community-based environmental education: a Comparative study of communities in Sri Lanka and the United Kingdom*. England: University of Durham.
- Peprah, K. (2015). Sustainability of cocoa farmers' livelihoods: A case study of Asunafo District, Ghana. *Sustainable Production and Consumption*, 4, 2-15.
- Prince, M.N. (2010). *Investigating the livelihoods of families operating small sugarcane farms in Jamaica*. New Zealand: Lincoln University.
- Rezai, R.; Hosseini, S.M., Ranjbaran, P., & Safa, L. (2011). [Negative effects of tourism development in the village of Abyaneh, Isfahan (Persian)]. *Geo-spatial Journal tourism*, 1(1), 27-40.
- Roseland, A. (2000). *Sustainable community development: integrating environmental, economic, and social objectives*. Oxford: Pergamon.
- Pourdeihimi, Sh. (2011). [Culture and Housing (Persian)]. *Journal of Housing and Rural Environment*, 134: 3-18.
- Poortaheri, M., & Naghavi, M. (2012). [Physical Development of rural settlements with a sustainable development approach (concepts, theory, strategies) (Persian)]. *Housing and rural environment*, 31(137), 53-70.
- Pourjafar, M., Sadeghi, E.R., & Yousefi, Z. (2008). [Recognition and immortality places a significant effect, Case of Hawraman takht village Kurdistan (Persian)]. *Housing and rural environment*, pp. 2-17.
- Salvestrin, H. (2006). *Sustainable Livelihoods approach and community development in practice the engineering organizations*. Australia: university of technology of Sydney.
- Sajasi Ghidari, H., Sadqloo, Y., & Paluj, M. (2013). [Prioritization sustainable rural livelihood development strategies (Persian)]. *Journal of Rural Development*, 16 (2), 85-110.
- Sandelowski, M., Docherty, S. et al. (1997). *Focus on qualitative methods – qualitative metasynthesis: Issues and techniques*. *Research in Nursing & Health*, 20, 365-371.
- Scoon, I. (1998). *Sustainable Livelihoods: A framework for analysis*. IDS Working Paper No.72. Brighton, UK: IDS.
- Schuler, P. (2007). *Addressing the Social Impacts of Large Hydropower Dams*. *The Journal of International Policy Solutions*, 7, 11-17.
- Sevier, L., Henderson, M., & Naidu, N. (2008). *Ecovillages: A model life? Ecologist*, 38(4), 36-41.
- Sharif Zadeh, A., & Moradinejad, H. (2002). [Sustainable Development and Tourism Development (Persian)], *Economic Jihad magazine*, No. 251.
- Smith, H. E., Hudson, M. D., & Schreckenber, K. (2017). *Livelihood diversification: The role of charcoal production in southern Malawi*. *Energy for Sustainable Development*, 36, 22-36.

Saunders, B., Sim, J., Kingstone, T., Baker, SH., Waterfield, J., Bartlam, B., Burroughs, H., & Jinks, C. (2017). Saturation in qualitative research: exploring its conceptualization and operationalization. *Quality & Quantity*, 1-15, Springer Netherlands, <https://doi.org/10.1007/s11135-017-0574-8>,

Strauss, A., & Corbin, J. (1994). Grounded theory methodology. In N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.), *Handbook of qualitative research* (pp. 273-285). Thousand Oaks, CA: Sage

Tabibi, H. (1998). [Principles of Sociology and Anthropology nomadic tribes (Persian)]. Tehran: Publishing and Printing Institute of Tehran University

Trainer, T. (1995). *The Conserver Society: Alternatives for Sustainability*. London: Zen Books.

Veteto, J., & Lockyer, J. (2008). Environmental anthropology engaging permaculture: Moving theory and practice toward sustainability. *Culture and Agriculture*, 30(1, I. 2), 47-58.

Wang, C., Zhang, Y., Yang, Y., Yang, Q., Kush, J., Xu, Y., & Xu, L. (2016). Assessment of sustainable livelihoods of different farmers in hilly red soil erosion areas of southern China. *Ecological Indicators*, 64, 123-131.

Waertner, S. (2014). Sustainability in ecovillages—a reconceptualization. *International Journal of Management and Applied Research*, 1(1), 1-16.

Williams, J. (2005). Designing neighbourhoods for social interaction: The case of cohousing. *Journal of Urban Design*, 10(2), 195-227.

Winston, N. (2012). Sustainable Housing: A case study of the Cloughjordan Eco-village. In A. Davies (Ed.), *Building a Sustainable and Resilient Economy: Contributions from Grassroots Sustainability Enterprises*. Advances in Ecopolitics 8. UK: Emerald Group Publishing, Bingley.

Zamchevska, I. (2013). Sustainable development principals in a community setting: a case study of O.U.R ecovillage, British Columbia, Canada. Canada: University of Saskatchewan, Saskatoon.